

Ula 43

AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

SPRAWOZDANIE KOMISYI FIZYOGRAFICZNEJ

obejmujące

pogląd na czynności dokonane w ciągu roku 1912

oraz

Materyały do fizyografii kraju

47

Tom czterdziesty siódmy.

(Z 8-ma tablicami).

Wig. Bot. Gardel

21,00

W KRAKOWIE.

NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.

1913.

Czaszka nosorożca włochatego (*Rhinoceros antiquitatis* Blum.) ze Złotego Potoka.

Podał

Prof. Dr. Edward Lubicz Niezabitowski.

(Tablica I).

W czasie opracowywania nosorożca staruńskiego dowiedziałem się od Prof. Dr. H. Hoyera, że w Muzeum hr. Branickich w Warszawie znajduje się pięknie zachowana głowa (bez szczęk dolnych) nosorożca włochatego, znaleziona w jaskini, w Złotym Potoku w powiecie częstochowskim. Czaszka ta należała przedtem do zbiorów Prof. A. Wagi, który o niej pomieścił wzmiankę w „Bibliotece Warszawskiej“ (Cz. I, str. 204, 1853 r.). O czaszce tej wspomina też i A. Ślósarski w pracy swej „Zwierzęta zaginione (dyluwijalne). Kilka słów o nosorożcach dyluwijalnych“ w T. IV Pamiętnika fizyograficznego za rok 1884, mówiąc, że wszelkie jego starania, aby czaszkę tę przynajmniej obejrzyć, nie odniosły pożądanego rezultatu. Nie mogąc osobiście udać się do Warszawy, aby okaz ten zbadać, zwróciłem się listownie do p. Jana Sztolcmana, dyrektora wymienionego Muzeum, z prośbą o przesłanie tej czaszki do Muzeum hr. Dzieduszyckich, celem opracowania i porównania jej z okazem staruńskim. Prośba moja została uwieńczona pomyślnym skutkiem, gdyż wkrótce na polecenie P. Dyr. Sztolcmana czaszkę tę z Muzeum mi przysłano, za co mu na tem miejscu składam najserdeczniejsze podziękowanie. Ponieważ zaś czaszka ta okazuje niektóre interesujące szczegóły, a przytem była już dwukrotnie w literaturze wzmiankowana, opracowana zaś dotąd nie została, przeto poniżej podaję krótki opis takowej, do którego dołączam jej zdjęcia fotograficzne.

Głowa ta jest stosunkowo dobrze zachowana, bo oprócz szczęk dolnych brak w niej tylko dwóch zębów przedtrzonowych (2-go i 3-go) po obydwóch stronach, oraz małego, szczątkowego 2-go zęba siecznego po stronie lewej, które to wszystkie zęby, zdaje się, dopiero przy wydobywaniu czaszki z ziemi wypadły. Pozatem w niektórych tylko miejscach znajdują się otarcia i mniejsze uszkodzenia na grzebieniu potylicowym, na szczytach *processus postglenoidalis* i *posttympanicus*, oraz na kościach międzyszczękowych. Że głowa ta należała do nosorożca włochatego, o tem można się przekonać już na pierwszy rzut oka z jej charakterystycznego kształtu, a świadczą też o tem niezbitcie następujące szczegóły: Przedewszystkiem przegroda nosowa jest w całości skostniała; grzebień potylicowy wysunięty jest daleko poza wyrostki stawowe kości potylicowej; przedni kąt oczodołu leży nad ostatnim zębem trzonowym; tylna krawędź podniebienia twardego leży ku przodowi czaszki, przed połową jej długości; stosunek długości zewnętrznego otworu nosowego do długości czaszki wynosi 190:720; stosunek długości zewnętrznego otworu nosowego do jego wysokości = 190:100; stosunek szerokości grzebienia potylicznego do największej szerokości czaszki = 200:335; wreszcie zęby wszystkie były okryte cemen-tem, który jednak w wielu miejscach poodpadał, a fałdy szkliva na powierzchni korony odpowiadają w zupełności tymże nosorożca włochatego.

Kość potylicowa (*Os occipitis*) i otwór potylicowy czaszki z Potoka są niemal zupełnie podobne pod względem kształtu do tychże ze Staruni. różnią się zaś od nich tylko tem, że zagłębienie środkowe na łusce kości potylicowej nie jest przedzielone wzdłuż grzebieniastą wyniosłością, jak to ma miejsce w okazie ze Staruni. Co się zaś tyczy szwów tej kości, to zachowały się niezrośnięte jedynie szwy oddzielające *occipitalia lateralia* od *os temporum*, okazujące taki sam przebieg jak szwy na czaszce ze Staruni. Również i grzebień kości potylicowej wysuwa się tak samo daleko (85 mm) poza wyrostki stawowe jak w czaszce staruńskiej.

Kość klinowa (*os sphenoides*) nie przedstawia w tej czaszce żadnych ciekawych szczegółów. Szwy jej zanikły już zupełnie a wyrostki skrzydlate (*processus pterygoidei*) są bardzo zniszczone. To samo można powiedzieć o kościach skroniowych, w których zachowały się tylko szwy łączące je z *occipitalia lateralia*.

Kości ciemieniowe (*ossa parietalia*) są również ściśle zrośnięte tak ze sobą jak i z innymi kośćmi. W ich linii środkowej, t. j. wzdłuż granicy ich wzajemnego zrośnięcia, biegnie wałowata wypukłość, która na granicy kości czołowej ma około 23 mm szerokości, idąc zaś dalej aż na kość potyliczną, zwolna się rozszerza i rozplaszczcza i dochodzi aż do grzebienia potylicowego. Zgrubienie to w okazie ze Staruni nie jest tak uwydatnione.

Kość międzyciemieniowa (*os interparietale*) jest niewyróżniona. Kość czołowa (*os frontis*) posiada wszystkie szwy już zrosnięte i niewidoczne. Nasada rogu czołowego jest tutaj więcej uwydątniona niż w okazy staruńskim a w swych częściach bocznych okryta paciorkowatymi guzkami.

Kości łzowe (*ossa lacrymalia*) okazują tak samo, jak w okazy ze Staruni, na swym brzegu oczodołowym wyrostek stożkowaty, 25 mm długości, a 18 mm średnicy mający, nieco ku wewnątrz wygięty i rowkiem na 15 mm szerokim, od brzegu oczodołowego kości czołowej oddzielony.

Kości policzkowe (*ossa zygomatica*). W czaszce z Potoka zachowały się jeszcze niezrosnięte szwy, oddzielające je od kości szczęki górnej, a po części i szwy, oddzielające je od kości łzowych, które to szwy w czaszce ze Staruni są już niewidoczne. Szew policzkowo-szczękowy tworzy po wewnętrznej stronie kości policzkowej od przodu kąt ostry, wierzchołkiem do tyłu skierowany. Część szwu tworząca dolne ramię tego kąta biegnie ku przodowi poziomo ponad ostatnim zębem trzonowym; ponad jego częścią przednią przechodzi na powierzchnię zewnętrzną kości policzkowej i zaginając się pod kątem prostym do góry, idzie dalej aż do spotkania się z kością łzową. W dalszym ciągu przechodzi ten szew w szew oddzielający kość łzową od kości szczęki górnej, biegnący łukiem (wypukłością ku przodowi skierowanym) ku górze i do przodu.

Kości nosowe (*ossa nasalia*), pozrastane już bez śladu szwów tak ze sobą jak i z sąsiednimi kośćmi, kończą się od przodu prostolinijną krawędzią, okazującą w pośrodku długości lekką wypukłość guzkowatą. Nasada rogu nosowego okazuje w linii środkowej niewielką grzebieniastą wyniosłość, najwyraźniejszą w części przedniej i tylnej, niknącą w pośrodku długości. Powierzchnia nasadowa dla rogu nosowego, pokryta jest, zwłaszcza w częściach bocznych, drobnymi guzkami.

Przegroda nosowa (*septum narium*) jest w czaszce z Potoka całkowicie skostniała i przedstawia jednostajną płytę kostną, w części przedniej do 40, w tylnej do 10 mm grubą. Kości podniebienne (*ossa palatina*) okazują na granicy swej z częścią podniebienną szczęk górnych szew niezrosnięty jeszcze, o przebiegu podobnym jak w okazy ze Staruni.

Kości międzyszczękowe (*ossa intermaxillaria*) zrosnięte są zupełnie tak z przegrodą nosową jak i ze szczękami górnymi i podobnie jak te ostatnie nie okazują nic szczególnego, coby je od odpowiednich kości innych czaszek nosorożca włochatego wyróżniać mogło.

Uzębienie.

W czaszce z Potoka znajdujemy ślady po wypadłych (prawdopodobnie w czasie wydobywania z ziemi) pięciu zębach, t. j.

drugim lewym siecznym, oraz z obydwóch stron po zębie drugim i trzecim stałym przedtrzonowym. W miejscu odpowiadającym drugiemu zębowi siecznemu prawemu szczeka jest nieco uszkodzona, nie można też z tego powodu stwierdzić, czy i z tej strony szczątkowy ten ząb był również rozwinięty. Po zębie przedtrzonowym pierwszym nie pozostał już w szczecie żaden ślad, co przemawia za tem, że wypadł on już bardzo dawno.

Dołek zębowy (*alveola*) drugiego lewego zęba siecznego przedstawia się w postaci lejkowatej jamki, 6 mm średnicy, a 5 mm głębokości liczącej.

Ząb przedtrzonowy czwarty stały (*praemolaris IV-tus permanens*) strony lewej ma przedni narożnik (*parastyle*) odłupany. Wysokość jego korony po stronie zewnętrznej wynosi 43 mm, długość i szerokość korony w górze po 37 mm. Na powierzchni korony widać zatokę przednią (*prefossette*), 25 mm długą a 10 mm szeroką, oddzieloną od dołka środkowego (*medifossette*) 7 mm długiego i 10 mm szerokiego, oraz dołek tylny (*postfossette*) 10 mm długi i 15 mm szeroki. W tymże zębie strony prawej „*crista*“ i „*crochet*“ nie są w górnej części z sobą zrosnięte, wskutek czego dołek środkowy (7 mm długi i 12 mm szeroki) łączy się wąską szczeliną z zatoką przednią (25 mm długą i 12 mm szeroką). Dołek tylny w tym zębie liczy 11 mm długości i 18 mm szerokości.

Pierwszy ząb trzonowy stały (*dens molaris primus*). Korona tego zęba po stronie zewnętrznej jest 42 mm wysoka, w górze zaś 52 mm długa i 40 mm szeroka. W zębie tym (po obydwóch stronach) dołek środkowy (*medifossette*), mający 12 mm średnicy, łączy się dosyć szeroką szczeliną z zatoką przednią (*prefossette*), około 30 mm długą i 10 mm szeroką. Dołek tylny (*postfossette*) w tym zębie, duży, trójkątnego kształtu, jest 18 mm długi i 17 mm szeroki.

Drugi ząb trzonowy stały (*dens molaris secundus*) jest jeszcze stosunkowo ma o zużyty. Korona jego liczy po stronie zewnętrznej 60 mm wysokości a w górze 60 mm długości i 30 mm szerokości. W zębie strony lewej dołek środkowy (*medifossette*), mający około 12 mm w średnicy, jest oddzielony od zatoki przedniej, 30 mm długiej i 8 mm szerokiej. W zębie strony prawej, o podobnych wymiarach, dołek środkowy jest połączony wąską szczeliną z zatoką przednią. Zatoka tylna (*postfossette*), 30 mm długa i 18 mm szeroka, trójkątna, okazuje na swej tylnej ścianie w połowie jej długości, wyrostek 12 mm długi a 3 mm szeroki, języczkowaty, ku przodowi nieco pochylony.

Trzeci ząb trzonowy stały (*dens molaris tertius*) wydo stał się zaledwie do połowy ze szczęki. Posiada on koronę trójkątną, około 50 mm długą. Dołek środkowy, 8 mm długi, 9 mm szeroki, jest oddzielony od zatoki przedniej, 28 mm długiej i 8 mm szerokiej. Zatoka tylna otwarta, jest 20 mm długa i 10 mm szeroka.